

**ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕТО НА СВЕТИЯ СИНОД
В ПЪЛЕН СЪСТАВ КАТО ВЪРХОДЕН РЪКОВОДЕН ОРГАН
НА БЪЛАГРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА ПРЕЗ 1937 Г.***

Момчил Методиев

*THE INSTITUTIONALIZATION OF THE HOLY SYNOD
AS THE SUPREME GOVERNING BODY
OF THE BULGARIAN CHURCH IN 1937*

Momchil Metodiev

Abstract: *The article discusses the process of the establishing of the Holy Synod as the supreme governing body of the Bulgarian Church. The reform took place in 1937, when the new governing body replaced the existing Holy Synod, which consisted of four metropolitans elected on a rotating basis. The reform became possible after a long and bitter conflict between the metropolitans. The sustainability of the new form of government adopted at that time was a proof for the ability of the Church leadership to under-take difficult reforms that reaffirmed the public confidence in the Church institution as a whole.*

Keywords: *Bulgarian Orthodox Church, Holy Synod, Statue of the Church, Schism with other Orthodox Churches. .*

Св. Синод в пълния си състав от всички действащи митрополити се институционализира като върховен ръководен орган на Българската православна църква през юни 1937 г. и оттогава тази форма на управление е доказала своята устойчивост. Проблемът за висшата църковна управа е важен, доколкото тази институция би трябвало да отговоря на принципа на представителност на отделните епархии, както и да въплъщава високо ценения от православието принцип за съборността. В наше време Св. Синод в пълен състав се приема за толкова неоспоримо ръководно

* Статията е резултат от изпълнението на проект BG16RFPR002-1.014-0011 „Устойчиво развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“, финансиран по процедура за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ № BG16RFPR 002-1.014 „Устойчиво развитие на Центрове за върхови постижения и Центрове за компетентност, в т.ч. и на конкретни инфраструктури или техни обединения от Национална пътна карта за научна инфраструктура“.

тяло, че голяма част от обществеността, а и мнозина изследователи го приемат за единствено възможното, допускайки неговото съществуване още от зараждането на Българската екзархия. Ала утвърждаването на Св. Синод в пълен състав е последица от сложен исторически процес, продължил почти две десетилетия, и е предхождано от тежък вътрешноцърковен конфликт, който може да се каже, че дори застрашава единството на Църквата в едни нелеки времена.

Настоящата статия си поставя за цел да разгледа пътя към учредяването на пълния състав на Св. Синод като висш управленски орган на Българската православна църква. Косвена, но не по-малко важна цел е и да аргументира твърдението, че в трудните времена между двете световни войни Българската църква се оказва способна на големи вътрешни реформи, чрез които без външна намеса да преодолее един тежък конфликт между архиереите, и по този начин да спечели публичната подкрепа за своята мисия и авторитет. Необходимо е уточнението, че при написването на настоящата статия съм се фокусирал не толкова върху юридическата страна на тази промяна, която е разработена в историографията, а върху историческия контекст и вътрешните развития, направили възможна тази църковна реформа. Основен източник за настоящата статия са протоколите от заседанията на Св. Синод в периода от началото на 20-те до втората половина на 30-те години на XX век, съхранявани в Централния държавен архив, както и документи в Държавен архив – Русе.

Историята на Българската православна църква в периода между двете световни войни и до момента остава недостатъчно проучена, като основен принос за осветляването на отделни аспекти от църковния живот през този период имат изследователи като Дилиан Николчев, Цветомира Антонова, Лизбет Любенова, Людмил Манев, Румяна Лечева и Десислава Георгиева. От гледна точка на настоящия текст най-важни са статиите на Дилиан Николчев, посветена на юридическите стъпки, довели до промяната през 1937 г., както и текста на Цветомира Антонова, която се спира на събитията около провеждането на Втория църковно-народен събор от 1921 – 1922 г., когато и за пръв път е поставен въпросът за промяна в Устава.

Конфликтът в църковното ръководство в началото на 30-те години

След учредяването на Екзархията Българската църква се ръководи от Св. Синод в състав от четирима митрополити, избирани на ротационен принцип от всички епархийски архиереи. Екзархийският устав от 1871 г. (чл. 7) постановява, че „Екзархията се управлява от Св. Синод, а всяка епархия от митрополита си“. По-нататък чл. 9 утвърждава, че „Заседатели на Св. Синод канонически са всички епархийски архиереи на Екзархи-

ята. Но понеже не е възможно да присъстват постоянно на заседанията му, то четворица от тях, избрани от всички, заседават и представляват другите във всичко, що се отнася до общото управление на Екзархията¹. Уставът постановява, че членовете на Св. Синод се избират за период от четири години, а два месеца преди изтичането на мандата на всеки един от членовете, „Екзархът или негов заместник“ приканват останалите митрополити да гласуват за нов член на Синода, какъвто може да бъде всеки един от митрополитите, „стига да е управлявал епархия четири години“ (чл. 27–30) [Танчев, Хр. 1908]. Наред с този управленски орган, между двете световни войни се утвърждава практиката по важни или спорни въпроси да бъде свиквано и Архиепископско събрание, в което участват всички митрополити и епископи, и това е институцията, която осигурява по-голяма представителност при взимането на важни или спорни решения.

В този период Българската православна църква е ръководена от наместник-председател, тъй като след смъртта на екзарх Йосиф през 1915 г. нов предстоятел не е избран, не на последно място и заради надеждите за скорошно уреждане на международния статус на Българската екзархия, която продължава да бъде в схизма с останалите православни църкви¹. Важно е и обстоятелството, че в годините около Първата световна война се наблюдава и смяна на поколенията във върховната църковна управа, тъй като през тези години в сравнително кратък период почиват редица от основателите на Българската екзархия, на мястото на които са избрани архиепископи от ново поколение [Антонова, Цв. 2013].

Както посочва Дилиан Николчев, въпросът за ревизия на Устава е поставен за пръв път на свикания по настояване на правителството на БЗНС Втори църковнонароден събор. Основната задача на Събора е да приеме

¹ В самото начало на Първата световна война Екзархийският институт в Цариград губи значението си за решаването на българския национален въпрос. Причината за това е, че през 1915 г. след екстрадацията и смъртта на Екзарх Йосиф, архимандрит Мелетий, изпълняващ ролята на Екзархийски наместник, напуска поста си в Цариград и се установява в поверената му от българското правителство Велешка епархия в Македония. Веднага след края на войната, при завръщането му в турската столица, официалните власти отказват да признаят екзархийската му длъжност. Мотивът е, че като представител на една чужда национална църква, каквато е българската, той няма място в столицата, след като паството му се намира почти изцяло извън пределите на Турция. След продължителни преговори между двете заинтересовани страни през 1918 г. Мелетий е признат за архиепископ на българите в Османската империя, положение, което правителството в София и Светият синод на БПЦ не приемат и продължават да наричат духовната институция – Българска екзархия или Екзархийско замесничество [Стоянова, В. 2005].

„нов Екзархийски устав по предварително изготвен проект за изменение и допълнение на Екзархийския устав“ [Николчев, Д. 2019]. Както е добре известно, Съборът е свикан под политически натиск на правителството на БЗНС, като този натиск предизвиква и съпротивата на редица митрополити, които настояват Църквата да отстои своята автономия от държавата. [Антонова, Цв. 2013]. Съборът е открит на 6 февруари 1921 г. и приключва своята работа година по-късно, на 16 февруари 1922 г., когато изработва проект за нов Устав, където за пръв път се предвижда Св. Синод да може да заседава в пълен състав и в своето „постоянно присъствие“. Проектът на новия Устав е внесен за одобрение в Народното събрание от министър-председателя и министър на изповеданията Александър Стамболийски през януари 1923 г., но поради преврата от 9 юни 1923 г. той никога не е гласуван [Николчев, Д. 2019]. Идеята за промени в Устава придобива актуалност отново в края на 20-те години и през 1930 г. министърът на външните работи и изповеданията Атанас Буров назначава комисия, натоварена да изработи проект за нови изменения. Комисията е председателствана от Старозагорския митрополит Павел, а в нея взимат участие също Знеполски епископ Паисий (от 21 септември 1930 г. Врачански митрополит), протопрезвитер проф. д-р Стефан Цанков, протоiereй Марин Ханджиев, представителя на отдела по изповеданията Г. Д. Цветанов, както и още трима юристи и общественици.

В същото време в началото на 30-те години сред архиереите се формират две ясно обособени групи, отношенията между които драматично се влошават към средата на десетилетието. От протоколите на Синода, както и от разменената кореспонденция, трудно може да се направи категоричен извод до каква степен този конфликт се дължи на принципи въпроси, свързани с начина на управлението на Църквата, контактите с инославните изповедания, вътрешната мисия сред обществото, или става дума по-скоро за лични противоречия. И сред двете групи има архиереи, активно ангажирани със социалното дело, високо образовани и с широки международни контакти. В хода на този конфликт представители и на двете групи си разменят тежки фрази, а в някои от кризисните моменти търсят симпатии и подкрепата на светската власт.

При всички условия, едната група, която може да бъде определена като консервативна, е ръководена от възрастния, но много авторитетен Варненско-Преславски митрополит Симеон. Тази група е поддържана от Старозагорския митрополит Павел, Доростоло-Червенския митрополит Михаил, както и от ръководения през 1929 г. Велички епископ Андрей, когато той е назначен и за викарен епископ на митрополит Симеон. Другата група, в която влизат предимно митрополити от по-младото поколение, е ръководена от Видинския митрополит Неофит, като в нея влизат също Софийския митрополит Стефан и Врачанския митрополит

Паисий. Конфликтът става видим и публичен към 1930 г., макар да е много вероятно под една или друга форма той да е съществувал и по-рано. Тогава на мястото на починалия на 3 май 1930 г. митрополит Климент за нов Врачански митрополит на 21 септември 1930 г. е утвърден Знеполският епископ Паисий. Близък помощник на покойния екзарх Йосиф, митрополит Паисий бързо е причислен към групата на Видинския митрополит Неофит и Софийския Стефан.

Напрежението в отношенията между двете групи ескалира през 1934 г., когато предстои да бъде определен нов член на Св. Синод, на мястото на оттеглящия се Неврокопски митрополит Макарий. Свидетелство за това напрежение е изключително подробното, може да се каже програмно, изложение на четиримата митрополити – Варненско-Преславския Симеон, Пловдивския Максим, Старозагорския Павел и Русенския Михаил, подписано на 13 юли 1934 г. и адресирано до наместник-председателя на Светия синод – Видинския митрополит Неофит. Изложението, подадено два месеца след преврата от 19 май 1934 г. и написано на 20 страници, обобщава всички критики на четиримата митрополити по проблемни въпроси от църковния живот, но в същината си представлява остра критика към инициативите и следваната от Св. Синод политика, доминирана от групата на митрополит Неофит. Изложението започва с констатацията: „...от ред години ние, подписаните епархийски архиереи на св. Българска църква, с безпокойство и скръб наблюдаваме някои печални прояви в нашия църковен живот и неуспеха на реформи и начинания, предприети с благи цели, но свършвани без очаквани резултати най-често по вина на висшето учреждение на нашата Църква – Светия синод. Напоследък сме свидетели и на нови, особено скръбни прояви, които ни навеждат на мисълта, че в досегашната система на нашето Висше църковно управление има нещо порочно и че е дошло крайно време да се пристъпи към една обнова, колкото основана на неизменните канонически устои на Църквата, толкова и съобразна с изменените условия и с нарасналите нужди на нашия църковен живот.“

По-нататък четиримата митрополити подробно изброяват неуспешните реформени начинания от последните години. На първо място посочват идеята на Св. Синод за кооперирането на манастирите по цялата страна, окачествена като „незаконна“. Остри думи са изказани и за организацията на църковната благотворителност, продължават с критично мнение по начина на управление от Св. Синод на духовните учебни заведения. Особено остри и всъщност персонални стават обвиненията за следвания от Синода подход към младежта, където се съдържа критиката, че следваната от Софийския митрополит Стефан линия е неправова, тъй като той търсил сътрудничество с „агентите на чуждата и проникната от протестантски дух организация на Младежките христи-

янски дружества (ИМКА)“. Като пример се посочва, че Софийският митрополит „допуснал да се уреди олтар и да се извършва богослужение в дома на ИМКА на ул. „Искър“ в София“, където служил професор протопрезвитер Стефан Цанков. Текстът на писмото продължава с критики и към църковното книгоиздаване и просвета, както и по отношение управлението на приходите на Църквата.

Същинската причина за изложението обаче става ясна в неговия край, където е отделено място на начина на функциониране на Св. Синод, провокирано от предстоящия избор на нов синодален член: „Ние не знаем да е имало досега случай като този с последния още незавършен избор на синодален член на мястото на недавно починалия Неврокопски митрополит Макарий. Сега на това място е възжелал да се избере един архиерей, който още не е изпълнил условието на чл. 29 на Екзархийския Устав. За да се направи волята на този архиерей, сами членовете на Светия синод търсят начин да се заобиколи законът, а между другите архиереи се развива една недостойна агитация“.

От изложението става ясно, че Синодът е открил процедура за избор за нов синодален член поради изтичането на четиригодишния мандат на Неврокопския митрополит Макарий. Решението за това е взето на 26 април, малко преди изтичането на неговия мандат на 3 юли 1934 г., но още преди приключването на процедурата, на 7 юни, митрополит Макарий починал. Вместо да продължи процедурата и да отвори получените до 3 юли пликосе с подадените гласове за нов синодален член, Синодът анулирал избора и се разпуснал „във ваканция до 16 октомври“. Четиримата митрополити са категорични: „Явно е, че Светият синод не изпълни повеленията на глава III на Екзархийския Устав и това стори с преднамерена цел – да се създават условия по чл. 29 за оня, когото са предварително набелязали за нов синодален член. Този последният е желан, защото се смята за единомислящ с останалите синодални архиереи, а другите възможни кандидати за място в Светия синод, без те сами да са помисляли това, се таксуват като привърженици на противоположна школа или партия.“ Изложението не споменава конкретно име, но няма съмнение, че Синодът се опитва да забави избора, за да може на критериите за нов синодален член да отговори Врачанският митрополит Паисий, който през септември 1934 г. навършва необходимите четири години, за да може да бъде избран за член на Св. Синод. Тъкмо това кара четиримата да завършат с още по-остро заключение:

„В това, което става и което тука излагаме, ние виждаме в действията на Светия синод в сегашния му състав проява на партизанщина, нечувана и невиждана досега в нашата Църква. Ние не можем да не отбележим с най-дълбока скръб, че в едно време, когато добри синове на отечеството направиха героичен опит да премахнат еднъж завинаги парти-

занщината от общественно-политическия живот на страната и да поведат народа към пълна обнова, Светият синод в същото време е възобладан от посочената партизанщина и води Църквата към провала“.

В заключение в своето изложение архиереите заявяват, че досегашната „четиричленна колегия е престанала да бъде годин орган на Висшето църковно управление и трябва да се замени с каноническия синод, на заседанията на който са всички епархийски архиереи на българската Църква“. Аргументите в полза на учредяването на Св. Синод в пълен състав от всички митрополити са, че по този начин ще се удовлетворяват изискванията на Екзархийския устав, тъй като комуникациите вече позволяват на всички архиереи да пътуват до столицата, както и че тази система ще гарантира по-голяма представителност на Синода и съответно – по-голямо общественото доверие. В този контекст заключават недвусмислено:

„Дължим да предупредим Ваше Високопреосвещенство, че предстоящият избор на четвърти синодален член ние отсега смятаме за опорочен и че ако нашето искане не бъде взето под внимание, ние не знаем, коя сила би могла да принуди един епархийски архиерей да се подчинява и занаяпред като на свое каноническо началство на Светия синод, съставът на който се опорочава чрез казания опорочен избор и който, както по-горе изложихме, е доказал своята негодност.“ Под текста, „написан в Преслав“, стоят подписите на четиримата митрополити – Симеон, Максим, Павел и Михаил [ДА-Русе, ф. 547К, оп. 2, а. е. 109, л. 1–25].

Изложението прави видим един конфликт, съществувал и до момента, но който рязко се изостря поради избора на нов синодален член, заплашващ да остави едната група напълно непредставена в Синода. Всичко това се случва на фона и на драматични промени в държавата, косвено споменати и в писмото на четиримата митрополити. Краят на „партизанщината“ и „държавната обнова“, споменати от тях, се отнасят за преврата от 19 май 1934 г., след който на власт идва безпартиен режим начело с Кимон Георгиев, като новите управляващи са настроени не само антипартийно, но в началото и антимонархически. От архивите трудно може да се направи изводът какво е отношението на държавата към църковните битки, но поне от наличните документи може да се каже, че и двете групи в Църквата имат надежда да спечелят новата политическа власт за своята кауза.

Искането на четиримата очевидно не произвежда нужния ефект. На 12 септември 1934 г. Св. Синод избира за нов синодален член за следващ четиригодишен период, считано от същия ден, „Негово Високопреосвещенство Врачанският митрополит Паисий“ [ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а. е. 53, л. 813–814]. А веднага след това наместник-председателят митрополит Не-

офит информира и останалите митрополити за това решение [ДА-Русе, ф. 547К, оп. 2, а. е. 109, л. 26].

Този избор трудно може да се приеме без резерви. Паисий е канонично утвърден за Врачански митрополит на 21 септември 1930 г., което означава, че към 12 септември 1934 г. все още няма необходимия според Екзархийския устав четиригодишен стаж. Така изборът на митрополит Паисий за синодален член предизвиква и формално разделение сред архиереите, продължило още няколко години. Към 1934 г. силите изглеждат изравнени – от едната страна са митрополитите Симеон, Павел и Михаил, от другата – митрополитите Неофит, Стефан и Паисий. Останалите митрополити сякаш се опитват да стоят настрана от този спор или поне не заемат активна позиция по него.

Както може да се очаква, изборът на Паисий за синодален член не е приет от четиримата митрополити и предизвиква и техните формални възражения, пример за което е писмото на Старозагорския митрополит Павел от 20 септември 1934 г., в което той описва изборът като „опорочен“: „Извършено преднамерено от Светия синод, това нарушение е крайно прискърбен знак, че Св. Синод е не само абдикирал от дълга си, но и внася разделение в църковната ни организация. Никой не може да ни принуди да се подчиним на незаконни действия, извършени макар и от Св. Синод, и да признаем за законно нарушението на закона, извършено с такава неприкрита преднамереност в случая с въпросния избор.“ В края на възражението Павел иска незабавно свикване на Св. Синод в състав от всички митрополити, който да разгледа създалото се положение [ДА-Русе, ф. 547К, оп. 2, а. е. 109, л. 27–28].

Становището на Св. Синод, т. е. на групата около митрополит Неофит, е представено в обширно изложение, вписано в протокол № 65, параграф 2 от протокола от заседанието на Синода от 12 септември 1934 г., т. е. същия ден, в който е и утвърден новият синодален член. Становището на Св. Синод формално представлява отговор на писмо на митрополит Симеон, изпратено на 14 септември 1933 г. и завадено в канцеларията на Св. Синод на 9 юли 1934 г. В това изложение членовете на Св. Синод се връщат далеч назад във времето, като подробно се спират на влошените отношения между Варненския митрополит Симеон и екзарх Йосиф. Текстът е показателен за остротата, до която е достигнал конфликтът между двете групи, а езикът му – на моменти същински непристоен – е доказателство, че позициите са напълно непримирими. По същество този протокол представлява нещо като присъда над Варненския митрополит Симеон:

„Прогласил себе си за вековен „пазител“ на Православието, той си позволи с най-непристоен език, с какъвто и уличните драскачи не си служат, публично да обвини Високопресвещений Софийски митрополит Сте-

фан в близки връзки с чуждата младежка организация, наречена ИМКА, и с това в измяна на Православието, и то тогава, когато главният имкаджия по негово искане беше вече и негов викарий². Изложението подробно се връща към събитията около свикването на Втория църковнонароден събор от 1921 – 1922 г., а нападките срещу митрополит Симеон стават персонални и остри. Отхвърля се и обвинението на митрополит Симеон за нов „триумвират“, който е наложил волята си върху Синода: „Ако сегашната управа може да бъде наречена „триумвират“, тя все още е за предпочитане пред неговата, по онова време, диктатура в Църквата, когато се прокудиха архиереи, други се тормозиха с години, а трети бидоха довеждани до полуда“. Изложението на Синода завършва със следната констатация:

„Но, може би, той ще каже: „щом съм такъв клеветник и размирник, преизпълнен със завист и омраза, щом съм толкова голям грешник, защо Св. Синод не ме съди, защо не ме осъди?“. Отговорът на този въпрос е следният: „ако се придържа към буквата на закона, Св. Синод може да го съди и да го осъди. Но предпочитайки духа на любовта пред буквата на закона, той отхвърля дори мисълта за съд над един зъл и опърничав стогодишен старец-архиерей. Щом Господ, Праведният Съдия, на чийто благ закон за мир и любов той е противник, от десетки години го търпи още, Св. Синод не може да не следва същия пример. Трябва да се изчака. Промисълът знае защо му продължава дните. Може да настане в душата му едно просветление и сам да осъди своето поведение.“ [ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а. е. 53, л. 815–858; ДА--Русе, ф. 547К, оп. 2, а. е. 109, л. 26–39]. Може да се допусне, че има и други фактори, които спират Синода да образува църковнонаказателно дело срещу митрополит Симеон, освен споменатата в решението търпимост към един почти стогодишен архиерей. Единият фактор е общественото мнение. Макар трудно да може да се каже на чия страна клонят публичните симпатии, с оглед на последвалите събития те по-скоро са на страната на възрастния Варненско-Преславски митрополит, последния жив учредител на Българската екзархия, отколкото на страната на по-младите и амбициозни архиереи. А другият фактор е, че митрополит Симеон е известен като един от най-тънките познавачи на православните канони, което прави изходът от едно такова църковнонаказателно дело трудно предвидим.

² Има се предвид Велички епископ Андрей, който през 20-те години като светско лице с името Стоян Петков е един от създателите на православните младежки дружества. Една от целите на новосъздадените дружества е да противодействат на навлизането на американската Младежка християнска организация ИМКА в България, като това навлизане предизвиква полемика и взаимни обвинения между архиереите. [виж. Любенова, Л. 2000; Лечева, Р. 2016; Георгиева, Д. 2007; Методиев, М., 2016, с. 21–33].

Групата около митрополит Симеон се опитва да атакува избора на нов синодален член и пред министъра на външните работи и изповеданията Кимон Георгиев. Този път протестът е подписан от тримата митрополити Симеон, Павел и Михаил. В заключение на това изложение до министъра архиереите настояват да се промени системата на църковно управление и го призовават да се намеси: „...ако си остане сегашното положение, ние не бихме могли занапред да участваме в нови избори на синодални членове и затова убедително Ви молим да употребите вашето влияние за отменяне на настоящата система на синодално управление като изборна колегия и нейната замяна на Светия синод в пълен състав от всички митрополити.“ [ДА-Русе, ф. 547К, оп. 2, а. е. 109, л. 40–41].

АРХИЕРЕЙСКО СЪБРАНИЕ ОТ 1934 Г.

Всичко това налага и опитите за решаване на този конфликт, които продължават няколко години и довеждат до успешен край през 1937 г. Първият такъв опит е направен на проведеното на 11 и 12 декември 1934 г. Архиерейско събрание, на което присъстват всички епархийски архиереи. Събранието е свикано за разглеждане на въпроса за „устройството и уредбата“ на Църквата, както и по въпроса за каноничните отношения с Цариградската патриаршия. В началото наместник-председателят митрополит Неофит представя предисторията на проекта за реформа, като цитира решението на Комисията от 1930 г. за изменения на Устава. Предложението съдържало редакция, която предвижда следната форма на управление на Църквата:

„Чл. 6. Св. Синод се състои от Екзарха и от всички други епархийски архиереи. Той действа в пълен състав и чрез свое постоянно присъствие.

Чл. 22. Постоянното присъствие на Св. Синод се състои от Екзарха и четирима епархийски архиереи, управлявали своя епархия най-малко три години. Членовете му се избират от Св. Синод за четиригодишно служение. Дейността на постоянното синодно присъствие е поставена под контрола на Св. Синод в пълния му състав“.

По-нататък проектът се опитал да определи ведомството на Св. Синод и на излъченото от него „постоянно присъствие“, а като висш управленски орган проектоуставът предложил учредяването и на Църковния събор, в който, освен архиереите, да бъдат представени също свещеници, миряни и общественици, избирани по специален ред. Според проекта този Събор ще има правото да внася промени в Устава на Българската православна църква.

След това изложение се откриват и дискусии в Архиерейското събрание. Варненско-Преславския митрополит Симеон предлага в дневния ред да бъде включен и въпросът за изясняване и отстраняване на „не-

доразуменията, които възникнаха напоследък между Св. Синод и някои епархийски архиереи“, като „от изясняването на този въпрос ще зависи и благополучното изясняване и на останалите въпроси“.

В хода на проведените дискусии като основен спорен въпрос се налага проблемът за разпределението на функциите между Св. Синод в пълен състав и неговото „постоянно присъствие“, както и за начина на излъчване на това „постоянно присъствие“. Тримата митрополити Симеон, Михаил и Павел настояват Св. Синод в пълен състав да има същинската власт по управлението на Църквата, докато „постоянното присъствие“ да има правото да се занимава само с ограничен кръг административни въпроси, както и неговите членове да се избират на ротационен принцип по азбучен ред на епархиите, а не се излъчват с гласуване от пълния състав на Синода. В крайна сметка Архиерейското събрание не взима категорично и единодушно решение, а задължава Св. Синод да изпрати на правителството за разглеждане и двата изготвени проекта за промени в Устава – единият, утвърден от комисията от 1930 г., и другият, представен на събраниято от Старозагорския митрополит Павел от името на тримата митрополити, който отразява тяхната философия за промяна на църковната управа [ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а. е. 52, л. 1–73].

Липсата на единомислие продължава да се усеща остро и през следваща година, когато са проведени изключително оспорваните избори за нов митрополит на Търново. За нов митрополит на тези избори е определен Знеполския епископ Софроний (получил 26 гласа), което предизвиква недоволството на групата около митрополит Симеон, която поддържа кандидатурата на Великия епископ Андрей (получил на изборите 25 гласа). Кризата се изостря до такава степен, че с подадените жалби се налага да се занимават дори светските власти [Методиев, М. 2016. с. 64–70; Малев, Л. 2006].

АРХИЕРЕЙСКИТЕ СЪБРАНИЯ ОТ 1936 И 1937 Г.

В контекста на нестихващи противоречия през ноември 1936 г. е свикано ново Архиерейското събрание. С прекъсвания, Събранието продължава от 24 ноември до 7 декември 1936 г. С оглед на събитията до този момент, Събранието преминава в много конструктивен дух и постига съгласие по всички спорни въпроси, поне ако се съди от водения протокол, в който изказванията са преразказани, а не стенографирани. Събранието е открито на 24 ноември 1936 г. и на него взимат участие всички митрополити, с изключение на възрастния Варненско-Преславски митрополит Симеон, помолил да бъде освободен „по здравословни причини“. В началото на заседанието наместник-председателят митрополит Неофит информира за водените с правителството и министър-председателя Георги Къосеиванов преговори по проекта за изменение на Устава.

Митрополит Неофит предава предложението на правителството в този момент да бъде узаконена само промяната, която се отнася за създаването на Св. Синод в пълен състав, а въпросът за учредяването на Църковния събор да бъде отложен. Министър-председателят предложил също така въпросът за точния обхват и функции на Св. Синод в пълен състав да бъдат обсъдени на още едно архиерейско събрание, с оглед постигане на единодушие по този въпрос, което и наложило свикването на това Архиерейско събрание. В своето изложение наместник-председателят се връща към предисторията на въпроса, като очертава основните спорни моменти – разделението на функциите между Св. Синод в пълен състав и „постоянното присъствие“, и начина на излъчване на това „постоянно присъствие“ (чрез избори на ротационен принцип или по азбучен ред на името на епархията).

Митр. Неофит пояснява, че през ноември 1935 г. Министерството на външните работи и изповеданията дори изпратило писмо на Св. Синод с предложение Уставът да получи следната редакция:

„Св. Синод на Българската църква се състои от всички епархийски митрополити, които се събират на редовни заседания всяка година между 1 ноември и 1 декември. Заседанията на Св. Синод са редовни, когато в тях участват най-малко половината плюс един от всички епархийски архиереи. През останалото време работите на Българската църква се ръководят от постоянно присъствие, състоящо се от трима архиереи, извиквани измежду членовете на Св. Синод за две годишно служение по азбучен ред на епархиите“.

По-късно, на 18 ноември 1935 г., митр. Неофит дори провел среща с министър-председателя, на която с изненада научил, че правителството вече е издало наредба-закон, с която е узаконил новото положение, без за него обаче да е било получено съгласието на Св. Синод. Това провокирало недоволството на водачите на Църквата, в резултат на което правителството „мълчаливо“ е отменило издадената наредба-закон.

След излагането на тази предистория, се откриват дискусиите, в хода на които се налага мнението архиереите да приемат предложението засега да бъде отложен въпросът за учредяването на Църковния събор, а да се премине към изработване на единодушно становище по въпроса за функциите на Св. Синод и начина на излъчване на „постоянното присъствие“. Групата на тримата митрополити Симеон, Михаил и Павел дори прави предложение „постоянното присъствие“ изцяло да отпадне от устава, а цялата власт по управлението на Църквата да премине към Св. Синод в пълен състав, но от протокола става ясно, че то не е било активно обсъждано. На заседанието важно изказване прави Неврокопския митр. Борис (избран през 1935 г.), който подкрепя идеята за учредяването на Св. Синод в пълен състав, както и необходимостта той да бъде подкрепен от по-

мощен орган. Митр. Борис обаче предлага терминът „постоянно присъствие“ да бъде изоставен, защото, както той се аргументира, е заемка от светската власт (вероятно имайки предвид, че този термин е свързван с тясното ръководство на БЗНС, тъй като за пръв път е употребен във времето на Втория църковнонароден събор). Той предлага този орган отсега нататък бъде наричан „Св. Синод в съкратен състав“. В същото изказване митр. Борис подкрепя и вече изказаната идея Св. Синод в пълнен състав да бъде свикван два пъти годишно.

Макар на това събрание терминът „постоянно присъствие“ да продължава да бъде употребяван, в перспектива мнението на митр. Борис се налага, като този термин е заменен с термина „Св. Синод в съкратен състав“ или „Св. Синод в намален състав“. На свой ред Доростоло-Червенския митр. Михаил приема предложението да бъдат изоставени въпросът за учредяването на Църковния събор, а Събранието да се фокусира върху решение за промяна на висшата църковна управа. Той обобщава мнението на своята група с думите: „По-малко зло е да се премахне изцяло постоянното присъствие, отколкото да се запази изборността“, с което изказва твърдото мнение на групата на тримата митрополити този съкратен състав да бъде излъчван на ротационен принцип по азбучен ред на името на епархията.

След дълги обсъждания, Архиерейското събрание постига съгласие, обобщено с думите на Видинския митр. Неофит:

„Трябва да приемем, че различията, които съществуват и липсата на съгласие, се дължат на изгубеното взаимно доверие. Това доверие трябва да се възстанови, да се забрави всичко, което ни е разделяло досега и взаимно да си простим. Стане ли това, няма да бъде трудно да вземем единодушно решение, което ще ползува Църквата и ще отговори на всички очаквания за мир и разбирателство.“

Накрая Събранието приема следния текст, около който се обединяват всички митрополити: „Постоянното синодно присъствие да се състои от 4 члена, които да се избират от пълния състав на Св. Синод за двегодишно служение. Старшият по ръкоположение между тях е наместник-председател“.

След това събранието назначава комисия в състав Старозагорски Павел, Врачански Паисий, Доростоло-Червенски Михаил и Неврокопски Борис, натоварена да изработи конкретните промени в Устава и да ги представи на Архиерейското събрание. Проектът е представен и одобрен на 7 декември 1936 г., като в него подробно са описани функциите на Св. Синод в пълнен състав, както и значително по-ограничените функции на Синода в намален състав. Според този проект, пълният състав на Св. Синод одобрява бюджета на Църквата и се занимава с всички по-значими въпроси от църковния живот, докато „Св. Синод в намален състав“ се за-

нимава с чистота на учението, следи за правилното и редовно богослужение, занимава се с църковната благотворителност, както и с опазването на православните християни от влиянието на инославни. По отношение на най-спорните въпроси, се вписва следното:

„Св. Синод в пълен състав се свиква редовно всяка година през месец юни и месец ноември, а извънредно – когато се намери за нужно от Св. Синод в намален състав или от половината епархийски архиереи.

Св. Синод в намален състав сам определя своите заседания“ [ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а. е. 56, л. 1–126].

Въпреки постигнатото съгласие между архиереите обаче и това не слага край на преговорите с държавата, тъй като на 30 март 1937 г. се налага свикването на още едно Архиерейско събрание, което с прекъсвания продължава до 22 април 1937 г. От изложението на наместник-председателя в неговото начало става ясно, че на 25 декември 1936 г. правителството е поискало изменение в проекта за промяна на Устава, като същото становище е било потвърдено и на 27 февруари 1937 г. Правителството не настоява за промени в основния текст, а за незначителни промени, които се отнасят за текстове, в които са споменати царят и царският дом. Архиерейското събрание определя нова Комисия, която да прегледа промените, в състав митрополитите Павел, Михаил, Паисий и Борис, и след това Събранието приема предложението на правителството. Следва нова кореспонденция с официалните власти, в резултат на която на 22 април 1937 г. Архиерейското събрание приема окончателния текст на промените, които предвиждат учредяването единствено на пълния състав на Св. Синод и възприема последното предложение на правителството на своето първо заседание в пълен състав, Св. Синод да определи и правомощията на Св. Синод в намален състав. На същото заседание на Събранието е взето решение първото заседание на Св. Синод в пълен състав да бъде свикано на 4 юни 1937 г., на което то да се конституира като върховен управленски орган на Църквата, след това да избере четиримата представители в намаления състав, и накрая да определи и правомощията на „намаления състав“ [ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а. е. 58, л. 1–59]. След това промените са узаконени с царски указ, обнародван в *Държавен вестник*, заедно със съответната наредбата-закон, а след това са оповестени и в *Църковен вестник* [Николчев, Д. 2019].

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА СВ. СИНОД В ПЪЛЕН СЪСТАВ

Така се стига до първото заседание на Св. Синод в пълен състав, свикано на 4 юни 1937 г. Заседанието е открито от Видинския митр. Неофит, а от него по здравословни причини отсъстват единствено Варненско-Преславския митр. Симеон и Охридския митр. Борис. В началото на заседанието наместник-председателят констатира, че от днес старата

„Синодна управа престава да съществува“, а върховната управа на Църквата се поема от Св. Синод в пълен състав. Първата задача на заседанието е да бъдат избрани членовете на намаления състав. Всички митрополити попълват лист с четири имена, в който вписват своите предпочитания за членове на намаления състав, а след това наместник-председателят обявява резултатите от гласуването:

За Видински Неофит – 11 гласа;

За Софийски Стефан – 11 гласа

За Старозагорски Павел – 11 гласа

За Врачански Паисий – 8 гласа

За Доростоло-Червенски Михаил – 4 гласа

За Неврокопски Борис – 3 гласа

Така на 4 юни 1937 г. е решено през следващите две години Св. Синод в намален състав да се състои от Видинския митр. Неофит, Софийския митр. Стефан, Старозагорския митр. Павел и Врачанския митр. Паисий. Като старши по служение сред тях, за наместник-председател е определен Видинският митрополит Неофит.

След това Св. Синод определя и функциите на намаления състав, като на практика утвърждава решението на Архиерейското събрание през 1936 г. и ограничава функциите на това ръководно тяло единствено до административни и богослужебни въпроси [ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а. е. 59, л. 1–9].

На пръв поглед приетата реформа може да се окачестви като победа на групата около Варненско-Преславския митрополит Симеон, тъй като новият Устав отразява почти изцяло нейните искания, развити още през 1934 г. В историческа перспектива обаче може да се твърди, че надделява групата на Видински митр. Неофит и Софийския митр. Стефан, не на последно място и заради кончината на 23 октомври 1937 г. на митр. Симеон на 97-годишна възраст, и неочакваната смърт през 1940 г. на Старозагорския митр. Павел на 58-годишна възраст. Смъртта на митр. Симеон налага провеждането на нови избори за Варненско-Преславски митрополит, на които за последен път се чувстват последиците от спора между двете групи. След тези избори, на 26 декември 1937 г. за нов митрополит е утвърден Знеполският епископ Йосиф, приет за приближен до групата на Софийския митр. Стефан. Това предизвиква недоволството на епархийските избиратели, подкрепили кандидатурата на Великия епископ Андрей, до този момент викарен епископ на митр. Симеон и приет от мнозина за негов естествен наследник. След загубата на тези избори, епископ Андрей е изпратен на служение в Америка, където основава българската епархия в Северна Америка и където остава до края на живота си [Методиев, М. 2016, с. 81–88].

Но най-важната последица е, че промяната от 1937 г. прави възможно възстановяването на единодушието между архиереите. През следващите години конфликтът от началото на 30-те години продължава понякога да бъде коментиран, но той никога повече не се актуализира отново по други поводи. Вероятна причина за това е и фактът, че както в началото на 40-те години, така и през втората половина на същото десетилетие на църковното ръководство се налага да проведе тежки битки с държавата, като и в двата случая това ръководство се оказва единно в стремежа за отстояването на автономията на Църквата.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Новата уредба на църковното ръководство с времето доказва своята устойчивост, като успява да осигури представителност и единство във взиманите решения, въпреки периодично избухващите по различни поводи спорове сред архиереите. Взетите през 1936 и узаконени през 1937 г. решения са потвърдени и в следващите редакции на устава. При промяната на Устава в самия край на 1950 г. е утвърден текст, който гласи:

„Чл. 6. Св. Синод, върховното духовно началство на Българската православна църква, се състои от Патриарха и от всички други епархийски архиереи. Той действа в пълен и намален състав.

Чл. 25. Св. Синод в намален състав се състои от Патриарха и четирима епархийски митрополита, управлявали своя епархия най-малко две години. Членовете му се избират от Св. Синод в пълен състав за четиригодишно служене“ [Устав, 1950].

При последните промени, приети през 2008 г., тези текстове претърпяват малка редакция и вече гласят:

„Чл. 6. (1) Върховен ръководен орган на Българската православна църква – Българска Патриаршия е Светият Синод, който се състои от Българския патриарх и епархийските митрополити.

Чл. 53. (1) Светият Синод в намален състав се състои от Българския патриарх и четирима епархийски митрополити.

(2) Членовете на Светия Синод в намален състав се определят от Светия Синод на ротационен принцип по старшинство с мандат от 6 месеца“ [Устав, 2008].

Погледнато исторически, през годините след 1937 г. Св. Синод в пълен състав се утвърждава неоспоримо като върховен ръководен орган на Църквата. През 1950 г. е възприето и предложението от 1936 г. за учредяването на Църковнонароден събор, чието име през 2008 г. е променено на Църковен събор и който, според настоящия устав, упражнява „законодателната власт в Българската православна църква“ (чл. 8), като се предвижда той да бъде свикван „в първата година на всеки четиригодишен

период“ – решение, което днес остава само на хартия, тъй като такъв Събор не е свикван от 2008 г.

На свой ред „намаленият състав“ на Св. Синод продължава да съществува през годините, но неговите функции стават все по-ограничени. Макар и да не носи реално влияние, членството в „намаления състав“ в годините на комунизма позволява на архиереите, които са в него, да пребивават по-дълго в София, а не само в своята епархия. Това не е маловажно предимство в епоха на ограничена свобода на придвижване, и в този смисъл членството в намаления състав осигурява по-висок неформален статус на тези митрополити. Това е и причината комунистическите власти да се стремят в него да влизат само лоялни на властта архиереи, а изваждането на един от тях от намаления състав е възприемано и като спадане на неговото неформално влияние или на загуба на доверие в него от страна на държавата.

Ала най-важният извод, който може да бъде направен от църковната реформа от 1936 – 1937 г. е, че в този период Българската православна църква, макар и без да има предстоятел и да се намира в схизма с останалите православни църкви, е способна на вътрешни промени, насочени към преустановяване на вътрешните спорове и утвърждаването на публичното доверие в църковната институция като цяло. Ръководството на Църквата извършва тези промени до голяма степен автономно, без да има данни това да е извършено под натиск от държавата, което на свой ред е белег и за зрелостта на църковното ръководство през този период.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Архивни източници и периодичен печат/Archival sources and Periodicals
ЦДА – Централен държавен архив, фонд 791К. [Tsentrallen darzhaven arhiv, fond 791K.]

ДА – Русе – Държавен архив – Русе, фонд 547К. [Darzhaven arhiv – Ruse, fond 547K.]

Публикации/ Publications

Антонова, Цв. 2013 – Цветомира Антонова. Църковната политика на земеделския режим в България (1920 – 1923): Реформи, събори и конфликти. – История, 2013, 509–532. [Tsvetomira Antonova. Tsarkovната politika na zemedelskiya rezhim v Balgariya (1920 – 1923): Reformi, sabori i konflikti. – Istoriya, 2013, 509–532.]

Георгиева, Д. 2007 – Десислава Георгиева. Младежките православни християнски дружества в България (началото на 20-те – средата на 40-те години на XX век). – Балканистичен форум, 2007, кн. 1–3, 147–152. [Desislava Georgieva. Mladezhkite pravoslavni hristiyanski druzhestva v Balgariya (nachaloto na 20-te – sredata na 40-te godini na HH vek). – Balkanistichen forum, 2007, kn. 1–3, 147–152.]

Лечева, Р. 2016 – Румяна Лечева. В името на Исус. 80 години от създаването на Съюза на православните братства в България. – Християнство и култура, 2016 (111), бр. 4, 43–60. [Rumyana Lecheva. V imeto na Iisus. 80 godini ot sazdavaneto na Sayuza na pravoslavnite bratstva v Balgaria. – Hristiyanstvo i kultura, 2016 (111), br. 4, 43–60.]

Любенова, Л. 2000 – Лизбет Любенова. Варненски и Преславски митрополит Симеон и ИМКА. – Духовна култура, година LXXX, 2000, кн. 5, 24–31. [Lizbet Lyubenova. Varnenski i Preslavski mitropolit Simeon i IMKA. – Duhovna kultura, godina LXXX, 2000, kn. 5, 24 – 31.]

Малев, Л. 2006 – Людмил Малев. Сблъсъкът държава – църква при избора на Търновски митрополит през 1935 г. – *Известия на държавните архиви*, 2006, 92, 3–17. [Lyudmil Malev. Sblasakat darzhava – tsarkva pri izbora na Tarnovski mitropolit prez 1935 g. – *Izvestia na darzhavnite arhivi*, 2006, 92, 3–17.]

Методиев, М. 2016 – Момчил Методиев. Нюйоркски митрополит Андрей. Биография, спомени, дневници. София: Рива, 2016. [Momchil Metodiev. Nyuyorskki mitropolit Andrey. Biografiya, spomeni, dnevnitsi. Sofiya: Riva, 2016.]

Николчев, Д. 2019 – Дилиан Николчев. За съдбата на Екзархийския устав след приемането му от II ЦНС през 1922 г. – В: *Multidisciplinary Journal of Science, Education and Art*, 2019, 225–230. [Dilyan Nikolchev. Za sadbata na Ekzarhiyskiya ustav sled priemaneto mu ot II TsNS prez 1922 g. – V: *Multidisciplinary Journal of Science, Education and Art*, 2019, 225–230.]

Стоянова, В. 2005 – Ваня Стоянова. Българските духовни и просветни институции в Турция (1913 – 1945). – *Известия на Тракийския научен институт*, кн. 6, 2005, 40–55. [Vanya Stoyanova. Balgarskite duhovni i prosvetni institutsii v Turtsiya (1913 – 1945). – *Izvestiya na Trakiyskiya nauchen institut*, kn. 6, 2005, 40–55.]

Танчев, Хр. 1908 – Христо Танчев. Екзархийский устав с тълкуванията и наредбите на Св. Синод, Министерствата, Върховний касационен съд и съответствените законоположения. София: печатница „Ст. Атанасов“, 1904. [Hristo Tanchev. Ekzarhiyskiy ustav s talkuvaniyata i naredbite na Sv. Sinod, Ministerstvata, Varhovniy kasatsionen sad i saotvetstvenite zakonopolozheniya. Sofiya: pechatnitsa „St. Atanasov“, 1904.]

Интернет базирани източници / Internet Sources

Устав, 2008 – Устав на Българската православна църква – Българска патриаршия, 2008 г. [Ustav na Balgarskata pravoslavna tsarkva – Balgarska patriarshiya, 2008 g.] – <https://bg-patriarshia.bg/statute> (достъпен септември 2024 г.)

Устав, 2008 – Устав на Българската православна църква (БПЦ) от 1950 година. [Ustav na Balgarskata pravoslavna tsarkva (BPTs) ot 1950 godina.] – https://www.pravoslaviето.com/history/20/1950_ustav_BPC.htm#gen4 (достъпен септември 2024 г.)